

КАЗАНСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ АБАЙ

«TURKIY XALQLARNING MA'NAVIY INTEGRATSIYASI: TILI, ADABIYOTI, MADANIYATI»

MAVZUSIDAGI II XALQARO ILMIY-NAZARIY KONFERENSIYA

TOSHKENT - 2025

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

**«TURKIY XALQLARNING MA'NAVIY
INTEGRATSIYASI: TILI, ADABIYOTI,
MADANIYATI»**

**MAVZUSIDAGI II XALQARO ILMIY-NAZARIY
KONFERENSIYA MATERIALLARI**

TOSHKENT - 2025

Mazkur ilmiy maqolalar to'plamida «Turkiy xalqlarning ma'naviy integratsiyasi: tili, adabiyoti, madaniyati» II Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari jamlangan. Maqolalarda turkiy tillarning rivoji va o'zaro o'xshashliklarini, umumiy adabiy merosimizni ilmiy asosda chuqur o'rganish; madaniy aloqalarni zamonaviy texnologiyalar orqali kengaytirish; tarjima va adabiy almashinuv orqali xalqaro miqyosda muloqotni kuchaytirish; raqamli platformalar orqali integratsiyani amalga oshirishga oid fikrlar yoritib berilgan. To'plamdan dunyo bo'yicha taniqli turkiyshunos olimlar, metodistlar, o'qituvchilar hamda ToshDO'TAU iqtidorli talabalarining maqolalari ham o'rin olgan.

To'plam til va adabiyot ta'limi bilan shug'ullanuvchi professor-o'qituvchilar, shu sohaning tadqiqotchilari, magistrant va talabalarga mo'ljallangan.

Taqrizchilar:

G.Asilova – *pedagogika fanlari doktori (DSc), professor.*

G.Norimova – *filologiya fanlari nomzodi, dotsent.*

Tahrir hay'ati:

S.Muhamedova, S.Qambarova, O.Turaqulova,
Y.Shirnova, M.Yo'ldosheva.

Mazkur to'plam matni Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti Kengashining 2025-yil 2-iyundagi 10-sonli majlisida muhokama qilinib, nashrga tavsiya qilingan.

Izoh: Maqolalarning ilmiy saviyasi uchun mualliflar o'zlari mas'uldirlar.

учреждение лицей № 179 Калининского района Санкт-Петербурга. Том Выпуск № 1. – Санкт-Петербург : ООО "Издательство ВВМ", 2019. – С. 93-97.

6. Лазарева, Е. С. Социально-культурные условия формирования этнической толерантности студенческой молодёжи в процессе межкультурного общения : специальность 13.00.05 "Теория, методика и организация социально-культурной деятельности" : автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата педагогических наук / Лазарева Елена Сергеевна. – Тамбов, 2012. – 23 с.

7. Малышев, А. В. Модель социокультурной среды как средство развития культуры личности подростка / А. В. Малышев // Педагогика искусства. – 2013. – № 3. – С. 14-18.

8. Родиченко М. С. Формирование культуры досуга младших подростков в образовательном пространстве школы: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Архангельск, 2011. – 19 с.

9. Рубан, Л. С. Зарубежный и российский опыт изучения национального языка в полиэтничном регионе / Л. С. Рубан // Многоязычие в образовательном пространстве. – 2018. – Т. 10. – С. 40-51.

10. Спенсер Г. Опыты научные, политические и философские / пер. с англ.; под ред. Н. А. Рубакина. Мн.: Современный литератор, 1998. – 1408 с.

11. Халиков, И. Ю. Формирование этнокультурной и гражданской идентичности современной учащейся молодёжи на основе духовно-нравственных ценностей татарской народной педагогики : специальность 13.00.01 "Общая педагогика, история педагогики и образования" : автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата педагогических наук / Халиков Ильяс Юсупович. – Казань, 2015. – 22 с.

DOI: 10.52773/tsuull.conf.2025/AQRC7241

O'QUVCHILARNING OBRAZLI TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHGA R YONDASHUVLAR

Kambarova Saodat Irkinovna

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili
va adabiyoti universiteti dotsenti, ped. fan. dok. (DSc)*

E-pochta: saodatkambarova73@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9700-0685

Annotatsiya. Maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida adabiyot fanini o'qitish orqali o'quvchilarning obrazli va konseptual tafakkuri shakllanishining yosh dinamikasini aniqlash va ularni rivojlantirishning metodik tizimini yaratish masalasi yoritiladi. Buning uchun obrazli va konseptual fikrlashni rivojlantirish shartlari, shuningdek, ushbu fikrlash turlarining muvaffaqiyatli rivojlanishini ta'minlaydigan ketma-ket va bog'liq operatsiyalar mazmuni bayon etiladi.

Kalit so'zlar. Emotsionallik, dialog, konseptual tafakkur, majoziylik, obraz-ramz, obrazli fikrlash, talqin.

Аннотация. В статье рассматривается вопрос определения возрастной динамики формирования образного мышления учащихся и создания методической системы его развития через преподавание литературы в общеобразовательных школах. Для этого описываются условия развития образного и концептуального мышления, а также содержание последовательных и связанных операций, обеспечивающих успешное развитие этих видов мышления.

Ключевые слова. Эмоциональность, диалог, метафора, концептуальное мышление, образное мышление, образ-символ, интерпретация.

Annotation. The article describes the issue of determining the age dynamics of the formation of figurative and conceptual thinking of students and creating a methodical system for their development through the teaching of literature in general secondary schools. For this, the conditions for the development of figurative and conceptual thinking, as well as the content of sequential and related operations that ensure the successful development of these types of thinking, are described.

Key words. Emotionality, dialogue, conceptual thinking, figurativeness, image-symbol, figurative thinking, interpretation.

Bugungi kunda adabiy ta'lim tizimida obrazli va konseptual fikrlashning o'zaro bog'liqligi muammosi nafaqat san'atga oid, balki boshqa o'quv fanlarini o'qitish jarayonida ham paydo bo'ldi. Xususan, bu borada tadqiqotlar olib borgan rus metodisti V.G.Maransmanning fikricha, "Adabiyot o'qitishda obrazlilik va konseptuallikka, qoida tariqasida, asarni idrok etishning turli qutblari va bir-biriga qarama-qarshi faoliyat turlari sifatida qarala boshlandi. Shuningdek, konsepsiya va tasvir o'rtasidagi bo'shliq zamonaviy maktab o'quvchisi tafakkurining parchalanishiga, ongining "klipi"ga olib keladi. Bunda bir qator o'zgaruvchan yorqin taassurotlar tushunchaga aylanadi, izchil tasvirlar zanjiri shakllanmaydi" [4; 5].

Adabiyot o'qitishdagi estetik yo'nalish o'z mohiyatiga ko'ra idrokni subyektivlashtirish, muallif qiyofasini anglash hamda uning o'quvchi tomonidan o'zlashtirilishiga qaratilgan bo'lsa ham, individual obrazlarni talqin qilishda asarning yaxlit tushunchasi mavjud. Shu bois N.V.Belyayeva [1], V.G.Maransman [4], N.D.Moldovskaya [6], I.V.Rijkova [8], T.F.Sigayeva [9], L.V.Shamrey [10] kabi rus metodistlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda adabiy ta'limning ushbu tamoyillarini birlashtirishga qat'iy harakat qilingani kuzatiladi. Milliy metodikada mazkur muammo Q.Husanboyeva [3], M.Mirqosimova [5], R.Niyozmetova [7]lar tomonidan tafakkurning ijodiyliigi, mustaqilligi va mantiqiyliigi kabi shakllari asosida yoritilgani kuzatiladi.

O'quvchi berilgan g'oyani aniq idrok etishi, asarda ko'rishi va muallifning uni amalga oshirishdagi harakatlarini tanqidiy baholashi kerak. Adabiyot o'qitishdagi estetik yo'nalish o'z mohiyatiga ko'ra idrokni subyektivlashtirish, muallif qiyofasini anglash hamda uning o'quvchi tomonidan o'zlashtirilishiga qaratilgan bo'lsa-da, individual obrazlarni talqin qilishda asarning yaxlit tushunchasi mavjud. Adabiyot o'qitish metodikasida pedagogik psixologiyada bo'lgani kabi obrazli va konseptual tafakkurning o'zaro ta'sir qilish mexanizmlari oydinlashmagan. Ushbu muammo ko'pincha o'quvchi idrokida tasviriy va mantiqiy tamoyillarning o'zaro ta'siri haqidagi savol bilan almashtiriladi. Bu biz qo'ygan muammoga ekvivalent emas, chunki konseptual fikrlash, nazarimizda, majoziy fikrga qarshi turmaydi, lekin uni mantiq va his-tuyg'ularning o'zgarishi yordamida o'z ichiga oladi.

N.D.Moldavskayaning izlanishlarida konseptual tafakkur haqida so'z yuritilgan, lekin bu bilan cheklanib qolinmagan ham. Uning fikricha, konseptual

tafakkur matnning mantiqiy talqini bilan bog'langan obrazli umumlashtirishni o'z ichiga oladi [6; 169]. Bizningcha, o'quvchi ongidagi konseptual tafakkur deyilganda obrazli taassurotlarni dunyoqarash paradigmasiga qurish qobiliyati tushuniladi, bu esa, majoziy ko'chirish tufayli, estetik idrok etishning taassurotlari va strategiyalarini tartibga soladi. Ta'kidlash joizki, konseptual tafakkur badiiy asarning o'quvchi talqinini yaratish jarayonida aqliy faoliyatning majoziy va mantiqiy tarkibiy qismlarini izchil qo'llash bilan bog'liq emas.

Fikrimizcha, bunda qayd etilgan jihatlarining uyg'unlashuvi mavjud bo'lib, u maxsus birlikni hosil qiladi. Hissiy, analitik va assotsiativ jihatlarini o'z ichiga olgan badiiy obraz ko'rinishidagi aks ettirish san'at obyektini idrok etishga yordam beradi. Badiiy asar tushunchasi o'quvchi talqinining eng yuqori darajasi sifatida qabul qilinadi. Bu daraja maxsus fikrlash jarayonini ta'minlashi e'tiborga olinsa, uni konseptual tafakkur deb atash mumkin.

Ma'lumki, konseptual tafakkur obrazli elementlarni o'z ichiga oladi va ularni mantiqiy harakatlar yordamida badiiy asarning yaxlit talqiniga aylantiradi. O'quvchi idrokining obrazli boshlanishi nazariy va tarixiy-adabiy bilimlar, tahlil qilish qobiliyatlari kabi izchil rivojlantirilishi kerak. Shuningdek, badiiy asarlarni o'rganish jarayonida o'quvchilar obrazli-konseptual tafakkurining rivojlanish qonuniyatlari, shartlari va darajalari belgilanishi maqsadga muvofiq. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi shartlar va harakatlarni o'z ichiga olgan metodik tizim talab qilinadi:

1) obrazli tafakkurni shakllantirish jarayoni matnni o'qish va tahlil qilish ko'nikmasini hosil qilish orqali rag'batlantiriladi va asarni o'rganish jarayonida muammoli vaziyatlarning konjugatsiyasi sharoitida konseptual tafakkur rivojlanadi; 2) o'quvchi idrokini ochishda oppozitsion diadalar: o'quvchining his-tuyg'ulari – muallifning his-tuyg'ulari, tasavvurni qayta yaratish – ijodiy tasavvur, asar shaklini kompozitsiya darajasida – badiiy detallar darajasida anglash obrazli fikrlashdan konseptual o'zgarishlarga olib keladi; 3) tasviriy va konseptual tafakkurning rivojlanishi asarni tarjima qilish va davrning madaniy kontekstiga kiritish usuli yordamida o'quvchining badiiy taassurotlarini uzatish jarayonida sodir bo'ladi; 4) interaktiv ta'lim va badiiy asarni personajlar, muallif va turli yozuvchilar muloqoti sifatida ko'rib chiqish kontekstida obrazli va konseptual fikrlashni samarali rivojlantirish mumkin.

Badiiy asarning obrazli tuzilishini ajratib ko'rsatish asosida o'rganish tizimi bir necha bosqichlardan tashkil topadi. Bular rus metodisti Ye.K.Maransman ko'rsatganidek quyidagilardan iborat:

– boshlang'ich sinflarda asar qahramonlari, mavzusi va sujetiga nisbatan faol munosabatni qaror toptirish; 5–6-sinflarda muallifga nisbatan pozitsiyani rivojlantirish vositasi sifatida muallifning badiiy tizimlarini farqlash. Bu maktab o'quvchilarining adabiy rivojlanishi dastlabki bosqichlarida qiziqarli va mazmunli o'qishni ta'minlaydi; katta yoshdagi o'smirlar (7–8-sinflar) tomonidan badiiy asarlarni talqin qilishdagi intilishlarni obrazlar zanjiridan ajratib ko'rsatish, ularni mantiqiy tushunish va shu asosda asar konsepsiyasini qurish orqali bartaraf etishni ko'zda tutadi; umumiy o'rta ta'lim maktabida adabiy

ta'limning vazifasi sifatida obraz-ramzdagi obrazlilik va mantiqiy tamoyillarni uyg'unlashtirish; ramziy obrazlarni uyg'unlashtirgan adabiy yo'nalish modelini yaratish va uni faqat bir asar yoki janr darajasida emas, balki muayyan madaniy davrni belgilovchi badiiy uslub darajasida konseptual tushunish kabilar [4; 9].

Ayon bo'ladiki, barcha ma'nolarining yagona obrazda uyg'unlashuvidan asarning obraz-ramzi vujudga keladi, shu asosda asar tushunchasi quriladi. Natijada obrazli va mantiqiy tamoyillarning uyg'unlashuvi orqali asar qurilishida obraz-ramzni tanlash va talqin qilish; obraz-ramzning metaforik tarzda ifodalangan ma'nolarini personajlar harakatining real ma'nolari va motivlariga o'tkazish bosqichlari tashkil qilinadi. Badiiy asarni talqin qilishda obrazli va konseptual tamoyillarni uyg'unlashtirish o'quvchilar adabiy rivojlanishining turli bosqichlarida olib boriladi. Boshlang'ich sinflarda bitta tasvirdagi majoziy va mantiqiy uyg'un birikmaning propedevtikasi amalga oshiriladi, bu asarning ma'nosini tushunishni ta'minlaydi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida obraz-timsolni tanlash va anglash adabiy ta'limning mustaqil vazifasiga, asar talqinini qurish asosiga aylanadi.

Obraz-ramzni idrok etish uslublari shu obrazga singdirilgan metaforalarning ma'nosini ochishga asoslanadi. Qoida tariqasida, o'quvchilar tasvirning ma'nosini og'zaki tushuntirishga qiynaladi. Bu boshlang'ich va o'rta maktab o'quvchilari uchun ham amal qiladi. Ma'noni ko'rish uchun ular og'zaki tasvirni boshqa belgilar tizimi – grafik yoki kinestetik tasvirga aylantiradigan oraliq bosqichga muhtoj. Axborotni qayta kodlashning bunday usuli ma'noni tushunishga olib keladi, tizimni boshqasiga qoldirib, o'quvchilarning ko'rish sohasini kengaytirishni ta'minlaydi. Bu J. Brunerning ma'lumotni kodlash "nafaqat boshqasini keltirib chiqaradi" degan g'oyasini tasdiqlaydi, balki mazkur qarash boshqa ma'noni anglash imkonini ham beradi [2; 267].

Majoziy va konseptual fikrlashni shakllantirish faqat muloqot tizimida sodir bo'lishi mumkin. Binobarin, o'qituvchining kommunikativligi, o'zaro munosabatlardagi faolligi, shaxsiy munosabatni hamda o'quvchilarining haqiqiy qadriyat yo'nalishlarini shakllantirishini ta'minlaydi. Majoziy va konseptual tafakkurni rivojlantirish vazifasi faqat interaktiv ta'lim sharoitida olib boriladi. Avvalo, badiiy ongning ushbu tomonlarini birlashtirish tartibi o'zi dialog bo'lgani uchun, ikkinchidan, u faqat o'quvchi va yozuvchi, o'qituvchi, o'quvchi va o'quvchilar o'rtasidagi muloqot vaqtida amalga oshirilishi mumkin.

Badiiy asarlarda qahramon va muallif, kitobxon va qahramon suhbatlari o'z ifodasini topadi. Adabiy jarayon hamisha yozuvchilar, adabiy oqimlar muloqotida, zamonlar va milliy madaniyatlar muloqotida rivojlanib boradi. Qahramonlar dialogi masalasiga adabiy ta'lim jarayonida o'quvchilarning obrazli va konseptual tafakkurini rivojlantirish bosqichi sifatida qaraladi. Asardagi personajlar dialoglari tizimi juda xilma-xil shakllarda tuzilishi mumkin. Masalan, boshlang'ich sinflar uchun mo'ljallangan asarlarda mavjud bo'lgan to'g'ridan-to'g'ri real dialoglardan tortib, umumiy badiiy yaxlitlikni tashkil etuvchi bitta muallifning turli asarlari qahramonlari dialogiga qadar. Zamonaviy adabiy ta'lim standarti o'qituvchi va metodistlarga turli darajadagi dialoglarni, shu jumladan,

o'quvchilarning majoziy va konseptual tafakkurni tushunish uchun turli yo'llar bilan ko'tarilishni tashkil qilish imkonini beradi. Demak, ongning har ikkala tomoni uyg'unlashuvi o'quvchi shaxsi rivojlanishi uchun tabiiy ravishda sodir bo'ladi. Natijada bu ham bilimlarni, ham sharhlovchilik faoliyatining badiiy tajribasini majburlashlardan xoli egallashni ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Беляева Н.В. Формирование читательского восприятия при изучении лирики в школе: теоретические основы и практика. Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. – М., 1997. – 20 с.
2. Брунер Дж. Психология познания. – М.: Прогресс, 1997. – 412 с.
3. Husanboyeva Q. P. Адабий таълим жараёнида ўқувчиларни мустақил фикрлашга ўргатишнинг илмий-методик асослари. Пед. фан. док. ... дисс. – Тошкент, 2006. – 262 б.
4. Маранцман Е.К. Методическая система развития образного и концептуального мышления школьников в процессе изучения литературных произведений. Дисс. ... док. пед. наук. – М., 2005. – 457 с.
5. Мирқосимова М.М. Ўқувчиларда адабий таҳлил малакасини шакллантириш ва такомиллаштириш усуллари. Пед. фан. док. ... дисс. – Тошкент, 1995. – 253 б.
6. Молдавская Н.Д. Литературное развитие школьников в процессе обучения. – М.: Посвещение, 1986. – 128 с.
7. Ниёзметова Р.Х. Узлуксиз таълим тизимида ўзбек адабиётини ўрганишнинг назарий ва методик асослари (рус гуруҳлари мисолида). Пед. фан. док. ... дисс. – Тошкент, 2007. – 242 б.
8. Рыжкова И.В. Литературное развитие школьников в процессе диалога читателя и писателя: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – СПб, 1998. – 21 с.
9. Сигаева Т.Ф. Взаимодействие эмоционально-образного и логического начал в читательской деятельности пятиклассника. Дисс. ... канд. пед. наук. – 1984. – 146 с.
10. Шамрей Л.В. Функциональные закономерности взаимодействия науки и искусства в школьном изучении литературы. Автореф. дис. ... докт. пед. наук. – СПб., 1995. – 35 с.

MUNDARIJA

Hüseynova Mahirə Nağı qızı. AZƏRBAYCAN VƏ ÖZBƏK DİLLƏRİNDƏ HİDRONİMİK VAHİDLƏRİN MÜQAYİSƏLİ-LİNQVİSTİK TƏHLİLİ	5
Зулнукаров Канар, Талипова Сахида Эргешбаевна. ОБ ОДНОМ ПОДХОДЕ К СРАВНИТЕЛЬНОЙ ХАРАКТЕРИСТИКЕ ГРАММАТИЧЕСКИХ ФУНКЦИЙ ПАДЕЖНЫХ СУФФИКСОВ В УЗБЕКСКОМ И КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКАХ	12
Adilbekova Elmira Seytimovna, Сұлтан Саният Бауыржанқызы. ABAY ESERLERİNDE İDEAL İNSAN: AHLÂK, BILGI VE İRFAN EKSENİNDE İNSAN-I KÂMİL	21
Sulton Tulu. "DADA QO'RQUT KITOBİ"NING YANGI TOPILGAN BURSA QO'LYOZMASI	30
Найманбай Айнұр Рахымбердіқызы. АБАЙ ҚҰНАНБАЙҰЛЫ ПОЭЗИЯСЫ ЖӘНЕ ШЫҒЫСТЫҚ САРЫН	37
Самситова Луиза Хамзиновна. ЯЗЫКОВАЯ ПОЛИТИКА И ОБРАЗОВАНИЕ В РЕСПУБЛИКЕ БАШКОРТОСТАН	44
Mirvari İsmayilova Abbas qızı. AZƏRBAYCAN MƏTBƏX MƏDƏNİYYƏTİNİN MİLLİ İDENTİKLİYİ (və yaxud etnokulturoloji səciyyəsi)	52
Mustafa NERKİZ. KAZAK VE ÖZBEK ATASÖZLERİNDEN HAREKETLE KOLEKTİF BİLİNÇ VE BİRLİK KAVRAMI	65
Қ.С.Қалыбаева. ӨЗБЕК ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІНДЕГІ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДЕГІ ОРТАҚ ТАНЫМ: ЭТНОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ	74
Mavlonova Klaraxon Mahmudovna. MATN TUZILISHINI BELGILOVCHI KOMPONENTLAR TAHLILI	81
Кобыскан Александр Степанович. ЛЕТНИЕ ЛАГЕРЯ КАК ПРОСТРАНСТВО ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ ДЕТЕЙ: ОПЫТ БАШКОРТОСТАНА	87
Kambarova Saodat Irkinovna. O'QUVCHILARNING OBRAZLI TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHGA DOIR YONDASHUVLAR	95
I SHU'BA. TURKIY XALQLAR ADABIYOTI VA XALQ OG'ZAKI IJODI MASALALARI	
Ubaydullayeva Rayxon Abdujalil qizi. AHMAD A'ZAMNING "RO'YO YOXUD G'ULISTONGA SAFAR" ASARIDA INTERYER TASVIRI	101
Sayali Safarova. "AZƏRBAYCAN OĞLU ÖZBƏK ŞAİRİ" MAQSUD ŞEYXZADƏ YARADICILIĞINA NƏZƏR	107
Маметова Дильфуза Алимовна, Алтынбекова Ақерке Ерболатқызы. TÜRK HALK GELENEĞİNDE HOCA NASREDDİN: MİZAHIN VE HİKMETİN SİMGESİ	113
Адилбекова Эльмира Сейтимовна, Берікқызы Сая. TÜRK DESTAN ÇALIŞMALARI VE EPIK GELENEKLERİ HAKKINDA BAZI	123

